

HALMÁGYI MIKLÓS

Beleknegini-Sarolt és társnői Nőalakok Merseburgi Thietmar krónikájában

Amikor Thietmar, Merseburg püspöke az 1010-es években tollba mondta krónikáját, néhány mondattal megemlékezett a magyar fejedelemszszonyról is, akit *Beleknegini*nek nevezett. Beleknegini valószínűleg a magyar források Saroltjával azonos. Személyével és nevével kapcsolatban számos tanulmány látott már napvilágot, köztük Szegfű László érdekes elmélete.¹ A jelen dolgozatban a főbb vélemények rövid vázolásán túl Thietmar krónikájának tágabb összefüggésében vizsgálom a Belekneginiről szóló krónikarészt. Az összehasonlítás lehetőséget ad Szegfű László Sarolttal kapcsolatos elméletének felülvizsgálatára. Ezenkívül összevetem Belekneginit a krónika más nőalakjaival, választ keresek rá, miben hasonlít a magyar fejedelemszszony a krónika egyéb nőalakjaihoz, és miben különbözik tőlük. Lesz szó harcban részt vevő hölgyekről, és találkozunk imádságos életű, alamizsnát osztó aszszonyokkal is. Ellenszenvesnek ábrázolt nők és példaértékű hölgyek egyaránt megelevenedek a krónika lapjain.² Lássuk azonban először a magyar fejedelmnőről szóló krónikarészt és annak szöveggörnyezetét.

Thietmar a krónika vége felé megemlékezik a pannóniai király kegyességéről. Nem nevezi meg őt, de nyilván itt Szent Istvánról van szó. Annál sötétebb képet fest a király apjáról, *Deuix*ről,³ és annak feleségéről. Róla ekként ír: „*Felesége Beleknegini, azaz szlávul mondva szép úrasszony pedig mértéktelenül ivott, és katona módjára ülve meg a lovat egy embert hirtelen haragjának túlzott hevességében megölt. Jobban tenné e beszennyezett kéz, ha orsót forgatna, és őrzögő lelkét türelemmel megfékezne.*”⁴

¹ SZEGFÜ LÁSZLÓ: Sarolta. In: Középkori kútfőink kritikus kérdései. Szerk. HORVÁTH JÁNOS–SZÉKELY GYÖRGY. Budapest, 1974. (továbbiakban: SZEGFÜ 1974.) 239–251.

² FRANZ JOSEF SCHRÖDER: Völker und Herrscher des östlichen Europa im Weltbild Widukinds von Korvei und Thietmars von Merseburg. Münster, 1974. (továbbiakban SCHRÖDER 1974.) 60. is kiemeli, hogy a X–XI. századi szerzőkkel összevetve Thietmar nagy teret enged nők bemutatásának.

³ Deuix a magyar forrásokból ismert Géza fejedelemmel azonosítható. CZEGLÉDY KÁROLY: Géza nevünk eredete. Magyar Nyelv 52 (1956) 325–333.; RÓNA-TAS ANDRÁS: A honfoglaló magyar nép. Budapest, 1997. 179.

⁴ Thietmari Merseburgensis episcopi Chronicon. Thietmar von Merseburg: Chronik. Neu übertragen und erleuchtet von WERNER TRILLMICH. Darmstadt, 1974. (továbbiakban: THIETMAR) VIII. 4. „*Uxor autem eius Beleknegini, id est pulchra domina Sclavonice dicta, supra modum bibebat et in equo more militis iter agens quendam virum iracundiae nimio fervore occidit. Manus haec polluta fustum melius tangeret et mentem vesanem patientia refrenaret.*” Fordítása THOROCZKAY GÁBORTól in: Az államalapítás korának írott forrásai.

A magyar források Szent István anyját Saroltnak nevezik.⁵ Karácsonyi János szerint azonban Saroltot csak a magyar krónikások találták ki. Szerinte I. Mieszko lengyel fejedelem nőrokona, Adelheid volt Szent István anyja. XIII. századi lengyel források ugyanis ezt állítják. Karácsonyi érvelésében szerepet kapnak a *Proci* és a *Waic* névalakok is. Thietmar a pannóniai király anyai nagybátyját nevezi Proci-nak. (Őt a magyar krónikás hagyományban szereplő Gyulával szokás azonosítani.) Belekneginihez hasonlóan a Proci is szláv szóalak. Szintén Thietmar művéből ismerjük *Waic* nevét, amit Szent István pogány neveként tartunk számon.⁶ Karácsonyi nyomós érvek tekintete, hogy a Beleknegini és a Proci szláv alakok, és a Waic nevet is szlávnak tartotta. Elmélete szerint a lengyel herceglányt eredetileg Beleknegininek hívták és a keresztségben kapta az Adelheid nevet. Szerinte Proci is lengyel előkelő lehetett.⁷

Wertner Mór szerint Géának két felesége volt, előbb Sarolt, majd az ő halála után Adelheid.⁸ Vajay Szabolcs úgy vélte, Géza politikai okokból eltaszította első feleségét, Saroltot, hogy aztán a lengyel Adelheiddal

Szerk. KRISTÓ GYULA. Szeged, 1999. (továbbiakban ÁKÍF) 113.; Die Chronik des Bischofs Thietmar von Merseburg und ihre Korveier Überarbeitung. Herausgegeben von ROBERT HOLTZMANN. Berlin, 1935. (továbbiakban: HOLTZMANN 1935.) <http://www.mgh-bibliothek.de/thietmar/edition/vorrede.html>. – A *domina* és a *knegini* magyar megfelelőjének tekinthetjük az alán eredetű asszony szót, mely eredetileg úrnőt, fejedelemnőt jelentett. A magyar nyelv történeti-etimológiai szótára. Főszerk. BENKŐ LORÁND. I. Budapest, 1984.² 189. A kortárs Querfurti Brúnó szintén erőskezű asszonyként írja le a magyar fejedelem feleségét, bár Brúnó nem adja meg sem az asszony, sem a fejedelem nevét. Lásd THOROCZKAY GÁBOR in: ÁKÍF 83. A Sarolt és Gizella alakja közti párhuzamról lásd MAKK FERENC: Megjegyzések a Szent István-i államalapítás történetéhez. Aetas 26 (2011/1) 141.

⁵ *Saroltu, Sarolt*. Anonymus: Gesta Hungarorum. Ed. DESIDERIUS PAIS. In: Scriptorum Rerum Hungaricarum. I. Edendo operi praefuit EMERICUS SZENTPÉTERY. Budapest, 1937. 69.; *Sarolth*. Chronici Hungarici Compositio Saeculi XIV. Ed. ALEXANDER DOMANOVSKY. In: Uo. 312. Lásd még MELICH JÁNOS: A honfoglalás kori Magyarország. Budapest, 1929. (továbbiakban: MELICH 1929.) 48–50.

⁶ Valószínűleg a török *bay* szóból ered, mely gazdagot, hőst jelent. Ehhez járult a *-k* kicsinyítő képző. NÉMETH GYULA: A honfoglaló magyarság kialakulása. Közzéteszi BERTA ÁRPÁD. Budapest, 1991.² 281–282.

⁷ KARÁCSONYI JÁNOS: Szent István anyja. András király atyja. Új eredmények. Turul 24 (1906) (továbbiakban: KARÁCSONYI 1906.) „*Mesko habuit sororem nomine Atleyden, quam Jesse rex Ungarie accepit in uxorem. Quae, cum esset christiana, virum suum Jesse convertit ad fidem Christi. Ista post visionem per beatum Stephanum protomartyrem sibi reuelatam concepit et genuit Stephanum regem Ungarie.*” Karácsonyi szerint a *soror* ebben az esetben unokatestvért jelent. A források (az Annales Kamenses, Annales Silesiaci compilati és Annales Heinrichovienses) szerzői szerinte korábbi, hiteles munkából merítettek.

⁸ WERTNER MÓR: Az Árpádok házassági összeköttetései. Turul 3 (1885) 151.; Uő: Az Árpádok családi története. Nagy-Becskerek, 1892. 25–31.

köthessen házasságot.⁹ Vannak azonban olyan elméletek is, melyek a Beleknegini és Sarolt neveket próbálják megfeleltetni egymással.

A török *Šary aldy* szókapcsolat jelentése fehér vad, fehér menyét.¹⁰ A Beleknegini nevet szláv nyelvek alapján fehér úrnőnek lehetne fordítani. Tehát mindkét név magában hordja a fehér szót. Ez alapján már egymás megfelelőjének lehetne tekinteni a két nevet. Melich János szerint azonban a *běla* szó az óoroszban mókust jelentett. Így szerinte a Beleknegini név mókusúrnőt jelent, ami megfelel a fehér menyét jelentésű Sarolt szónak.¹¹

⁹ VAJAY SZABOLCS: Géza nagyfejedelem és családja. In: Székesfehérvár évszázadai. I. Főszerk. FITZ JENŐ, szerk. KRALOVSZKY ALÁN. Székesfehérvár, 1967. (továbbiakban: VAJAY 1967.) 71–81.; FEHÉR MÁTYÁS JENŐ részben Vajay Szabolcs elméletére építi a sajátját (Beleknegini viking eredete. In: Ósmagyarok és vikingek. Szerk. UŐ. Buenos Aires, 1974. 135–152.). Elfogadja egyrészt, hogy Beleknegini a lengyel forrás Adelheidjával azonos, másrészt, hogy első férje Géza testvére, Mihály volt. Ehhez kapcsol egy másik elméletet – hivatkozva H. JÄNICHEN: Die Wikinger im Weichsel- und Odergebiet. Leipzig, 1938. 89.-re –, miszerint Beleknegini anyja viking származású. Ennek alapja Adelheid testvérének, Mieszko fejedelemnek állítólagos viking származása lehet. A XI. század 2. felében készült másolatban fennmaradt ugyanis egy X. századi oklevél, melyben Dagome *iudex* feljánlotta az országát Szent Péternek, vagyis a pápaságnak. Dagome *iudex*et Mieszko fejedelemmel lehet azonosítani. Felmerült olyan nézet, hogy a fejedelemnek kettős neve volt (Mieszko és Dagome), utóbbi pedig a Dagobert rövidítése. Erre építhető az az elmélet, miszerint a fejedelem nem szláv, hanem viking lett volna. Ha Mieszko viking, akkor testvére is az, ha Beleknegini Mieszko testvére, akkor Beleknegini viking. Érezhető, hogy Beleknegini viking származásának elmélete feltevések láncolatára épül. Fehér M. Jenő Beleknegini harcias jellemét, nevének 'fehér' jelentését és az Árpád-családban előforduló szökeséget is említi, mindez azonban nem csak skandináv származással magyarázható. A tanulmány nagyobb része amazonokkal foglalkozik. Dagome *iudex*hez lásd Gall Névtelen: A lengyel fejedelmek, hercegek krónikája és tettei. Ford., bevezetéssel és jegyzetekkel ellátta BAGI DÁNIEL. Budapest, 2007. I. 4. (cap. 96.) Vikingek bizonyára éltek a korai lengyel állam területén – lásd TOMASZ JUREK: Die Migration deutscher Ritter nach Polen. In: Das Reich und Polen. Ed. THOMAS WÜNSCH. Ostfildern, 2003. 243–276. –, ez azonban még nem jelenti, hogy a lengyel uralkodócsalád is skandináv lett volna. BOGYAY TAMÁS: Stephanus Rex. Budapest, 1988.² (továbbiakban: BOGYAY 1988.) 20–21. nem cáfolja azt a nézetet, hogy a fejedelem eltaszította Saroltot, és Adelheidot vette el, sőt hozzáteszi, hogy ilyen eltaszítások akkoriban szokásosak voltak keresztény uralkodók körében is.

¹⁰ Lásd MELICH 1929. 45–50. Települések is őrzik ezt a régi nevet: a Küküllő vidékén *Sarold* falu, Hevesben *Sarud*, Sopron környékén *Sarród*. GYÖRFFY GYÖRGY: István király és műve. Budapest, 2000.³ 60.

¹¹ MELICH JÁNOS: Belecnegini és Procu. Magyar Nyelv 23 (1927) (továbbiakban: MELICH 1927.) 493. Belekneginiről való gondolataira l. még MELICH 1929. 247–253. BENKŐ LORÁND: Észrevételek Erdély déli részének korai Árpád-kori történetéhez. In: Erdély a keresztény magyar királyságban. Kolozsvár, 2001. 18. szerint a Procu és Beleknegini nevek egyaránt Thietmar alkotásai. Arra is rámutat, hogy Thietmar nem tudhatott törökül, így nem lehetett tisztában a Sarolt névben rejlő 'fehér asszony' jelentéssel. Thietmar nyilván tudott szlávul, de magam nem tartom életszerűnek, hogy a latinul író száz püspök szláv neveket alkotott volna. Azt elképzelhetőnek tartom, hogy a Procu ragadványnév lehet, amit Thietmar felhasznált a krónikájában. Beleknegini esetében Melich alapján azt tartom valószínűnek, hogy Magyarországon lehettek olyan – szlávul és törökül egyaránt tudó – emberek, akik a

Thietmar egyébként a *bele* szót következetesen fordítja szépnek. A *Belegora* helynevet így adja vissza: „*pulcher mons*”, azaz szép hegy. Thietmar német monográfusa, Lippelt szerint a püspök nem tudott jól szlávul, és a fehér jelentésű *bele* szláv szót az későlatin *bellus* hatására fordította szépnek.¹² Valószínűbbnek tűnik azonban Melich elgondolása: szerinte létezhetett olyan szorb nyelv, melyben a *bele* szépet jelentett.¹³

Magam nem tartom elképzelhetetlennek,¹⁴ hogy Gézának lehetett Adelheid nevű felesége. A Thietmarnál szereplő Beleknegini és a magyar források Saroltja azonban nyelvileg meggyőzően azonosíthatók egymással, így Sarolt és Beleknegini minden bizonnyal ugyanaz a személy.

Beleknegini és Sarolt alakját a fentiektől eltérő módon azonosította Szegfű László. Ő arra mutatott rá, hogy Thietmar szép úrnőnek fordítja a Beleknegini szót. Szegfű szerint arra kell odafigyelnünk, hogy Thietmar mit érthetett ez alatt a név alatt. Szegfű László a „*pulchra domina*”, szép úrnő megnevezést a magyar hitvilág búbajos alakjával, a szépasszonnal hozta kapcsolatba. Arra is rámutatott, hogy a szépasszony és a menyét a hiedelemben gyakran ugyanazt jelentette. Elméletében szerepet kap az orsó említése is. Thietmar szövegéből az derül ki, hogy Beleknegini nem forgatta az orsót. A magyar néphagyományban pedig orsót tesznek az ól köré, hogy a menyétet távol tartsák, vélvén, hogy a menyét nem szeret fenni. Szegfű László elméle-tében tehát a Beleknegini (szép úrnő) és a Sarolt (fehér menyét) alakok tartal-milag ugyanazt jelentették.¹⁵ A néprajzi adatokkal alátámasztott ötletes elmélet megérdemli az alaposabb vizsgálatot. Ehhez érdemes áttekinteni, hogy a krónika egésze alapján hogyan vélekedik a merseburgi krónikás a menyétről, az orsóról és a boszorkányokról.

török nevet lefordították szlávra. Ez a szláv alak kerülhetett aztán a merseburgi krónikás fülébe. Benkő szerint a Proci neve mellett álló *senior* szó Proci életkorára vonatkozik (idősebb). Thietmar művében azonban a *senior* urat jelent; pl. egy szláv uralkodót így említ: „*Mistizlavum seniore*”. THIETMAR VIII. 5.

¹² HELMUT LIPPELT: Thietmar von Merseburg, Reichsbischof und Chronist. (Mitteldeutsche Forschungen 72.) Köln–Wien, 1973. (továbbiakban: LIPPELT 1973) 86.

¹³ MELICH 1927. 493.; KARÁCSONYI 1906.

¹⁴ BOGYAY 1988². 20–21.; KRISTÓ GYULA: Szent István király. Budapest, 2001. (továbbiakban: KRISTÓ 2001.) 29. szerint Gézának valamennyi gyermeke Sarolttól született. „A kései, 12. század második fele utáni lengyel forrásokon alapuló azon feltételezések, hogy Gézának Saroltot követően második felesége lett volna Adelheid, Mieszko lengyel fejedelem nővére, és ő térítette volna keresztény hitre Gézát. nem állják ki a történeti kritika próbáját.” Azt azonban nem tartja kizártnak, hogy Sarolt nem az első felesége volt Gézának. Más kutatók (pl. Pauler Gyula, Nagy Géza, Hóman Bálint, Döry Ferenc – lásd SZEGFŰ 1974. 240–245.) tagadják Gézának Adelheiddal való házasságát. GYÖRFFY 2000. 61. sem említi Adelheidot, és Makk Ferenc sem fogadja el Géza és Adelheid házasságának meglétét. In: KRISTÓ Gyula–MAKK Ferenc: A kilencedik és a tizedik század története. Budapest, 2001. 188–189.

¹⁵ SZEGFŰ 1974. 245–249.

Thietmar számos állatot szerepeltet a krónikájában,¹⁶ menyétről viszont nem ír. Különbféle európai népek régi hitvilágában azonban fontos szerepet kapott a menyét. A II. századi Apuleiusnál is megjelenik egy boszorkánytörténetben. Több nyelvben nőként becézik.¹⁷ Egy finn rege az orsóval is kapcsolatba hozza: három lány fonásának eredményeképpen keletkezik a menyét.¹⁸ Hogy Thietmar ismerte volna a magyar hitvilágot, kevésbé valószínű. A fenti párhuzamok alapján azonban elképzelhető, hogy valamely más forrásból a szász krónikás is tudott a menyét bűbajos szerepéről való hiedelmekről. Az a tény, hogy Thietmar nem említi a menyétet, nem cáfolja Szegfű véleményét, de nem is erősíti.

Szegfű László elméletének másik fontos pontja a nő és az orsó kapcsolata. Beleknegini történetén kívül Thietmar krónikájának másik pontján is feltűnik a nő és az orsó. Miután leírja Liudgardnak, I. Ottó lányának halálát, megemlíti, hogy a Mainzban eltemetett asszony sírja fölé felakasztották az ezüstor-sóját.¹⁹ Eszünkbe juthatnak a Példabeszédek könyvének sorai a derék asszonyról: „*Derék asszonyt ki talál? Értéke a gyöngyét messze meghaladja. Kinyújtja a karját a guzsaly után, és a kezével megfogja az orsót.*”²⁰ A német felfogásban a férfioldalról való rokonságot kard- vagy lándzsarokon-

¹⁶ SCHRÖDER 1974. 95–106.

¹⁷ Több nyelvben tabuneve van a menyétnek: az olaszban *bella donna* (szépasszony), a törökben *pelinvgik* (fiatalasszony), a szerbben *kuma* (keresztanya), a portugálban *papalva* (*papo*: nyak, *alba*: fehér). A finnek, észtek a háziállatok védőszellemének tartják a menyétet. Lásd Magyar néprajz. II. Gazdálkodás. Főszerk. PALÁDI-KOVÁCS ATTILA, szerk. SZILÁGYI MIKLÓS. Budapest, 2001. 51. Magyar néprajz. VII. Népszokás, néphit, népi vallásosság. Főszerk. DÖMÖTÖR TEKLA, szerk. HOPPÁL MIHÁLY. Budapest, 1990. 540.; MATTI HAIKO: Das Wiesel in der europäischen Volksüberlieferung mit besonderer Berücksichtigung der finnischen Tradition. Helsinki, 1956. (továbbiakban HAIKO 1956.) 20–23., 52–55.; MUNKÁCSI BERNÁT: Menyét, mint a menyasszony jelképe. Ethnographia 11 (1900) 45–47.; APULEIUS: Aranyszámár. Ford. RÉVAY JÓZSEF. Budapest, 1964. II. 48. – Középkori egyházi előírások tiltották az olyan főzet evését, melyben egér vagy menyét volt. CARL JOSEPH VON HEFELE: Conciliengeschichte. III. Strassbourg–München–St. Louis, 1877.² (továbbiakban: HEFELE 1877.) 511.; Reginonis Abbatis Prumensis libri duo de synodalibus causis et disciplinis ecclesiasticis. Ed. F. G. A. WASSERSCHLEBEN. Lipsiae, 1840. (továbbiakban: REGINO) II. 339. (cap. 377.); SZEGFÜ 1974. 249–250. hivatkozik rá, hogy a magyar krónikáshagyomány elbeszélése szerint a mogyoródi csatában (1074) is megjelent a menyét. Thietmar gondolat-világát azonban ez aligha befolyásolta. A csata állatkájához lásd JÁNOS BOLLÓK: Tiersymbolik als litterarisches Stilmittel. Acta Antiqua Academiae Scientiarum Hungaricae 41 (2001) 193–198.; Képes Krónika. Ford. BOLLÓK JÁNOS., jegyz. SZOVÁK KORNÉL–VESZPRÉMY LÁSZLÓ. Budapest, 2004. 205. (520. jz.) Bollók mutatott rá, hogy Sevillei Izidor Etymologiarum libri c. művében (XII. 7.) a sárkánykígyó legyőzője a menyét.¹⁸ HAIKO 1956. 82–92.

¹⁹ „*Cum autem vitam hanc finiret, in ecclesia Christi martiris Albani in Mogoncia flebiliter est sepulta; cuius fuscum argentum in eius memoria ibidem est suspensum.*” THIETMAR II. 39.

²⁰ Példabeszédek könyve. 31, 10. és 31, 19. In: Biblia. Öszövetségi és Újszövetségi Szentírás. Budapest, 1976. (BibliaTéka CD-ROM)

ságnak mondták (Schwert- oder Speermagen), a nőoldalról valót orsó- vagy guzsalyrokonságnak (Spindel- oder Kunkelmagen).²¹ A német gondolkodás számára tehát amíg a kard és a lándzsa a férfi ismertetőjele, addig a nőé az orsó és guzsaly. A Liudgard sírja fölé tett orsóra persze más magyarázat is elképzelhető. Wormsi Burchard Dekrétumában elítéli azt a szokást, hogy karóval átszúrják a szülésben elhunyt asszony és a halva született gyermek holttestét, nehogy visszajárjanak.²² Nem kizárt, hogy az orsó felakasztása a sír fölé hasonló célzatúnak tekinthető, csak szelídebb formában.²³ Liudgard nyughelye: Mainz a Birodalom nyugati részén feküdt, Worms szintén. Hogy éppen orsót tettek a hölgy sírja fölé, az mindenesetre abból adódhat, hogy az orsót a nőiség jelképének tarthatták. Ide illő párhuzamot Hérodotosznál is találunk. A görög történetíró elbeszélése szerint egy északi nép, a hüperboreusz szüzeket küldött Délosz szigetére, hogy áldozatot vigyenek oda, ám a lányok meghaltak a szigeten. A déloszi lányok, mielőtt férjhez mennének, Hérodotosz szerint „*levágott és orsóra csavart hajfürtöt tesznek a hüperboreusz sírja...*”²⁴ Itt is jelen van tehát a sírba tett orsó, ráadásul nők sírjával kapcsolatban. Maga az orsó azonban ebben az esetben nem az elhunyt nőiségére, hanem a halott előtt tisztelgő lányokra utalhat, hiszen az ifjak inda köré tekert hajfürtjüket tették a sírba.

Thietmar megemlíti a Liudgard sírja fölé akasztott orsót, de a jelenséget nem értelmezi. A krónikájában feltűnő orsókkal kapcsolatban mindenesetre elmondható: Beleknegini úgy jelenik meg, mint aki nem forgatja az orsót, Liudgardnak ezzel szemben ismertetőjegyeként tűnik fel ez a tárgy, hisz sírja

²¹ HEINRICH BRUNNER–ERNST HEYMANN: Grundzüge der Deutschen Rechtsgeschichte. München–Leipzig, 1921. 9.; Meyers Großes Konversations-Lexikon. XIII. Leipzig–Wien, 1908.⁶ 62. A mesékben is gyakran találkozunk az orsóval és a fonással. A Csipkerózsika meséjében ott az álomba ejtő szúrás fordulata. BÄRBEL KERKOFF-HADER: Spinnen, Spinnrad. In: Enzyklopädie des Märchens. XII. Berlin–New York, 2005. 1057–1060.

²² Burchardi Wormaciensis Ecclesiae episcopus: Decretorum liber decimus. Lib. XIX., cap. V. In: J.-P. MIGNE: Patrologia Latina. (továbbiakban: PL) CXL. Parisiis, 1853. 974–975. A IX. századi Reimsi Hinemar és a X. századi Regino prümi apát is beszámoltak hasonló szokásokról. Lásd GEORGES DUBY: A nő a középkorban. Budapest, 2000. (továbbiakban DUBY 2000.) 111–112. A grönlandi vikingeknél is szokás volt karót szúrni a sírba. Amikor a szigetre keresztény papok érkeztek, a karót kivették és a helyére szentelt vizet öntöttek, majd elvégezték a temetési szertartást. Erik-saga, 6. cap. In: The Vinland Sagas. The Norse discovery of America. Translated with an introduction by MAGNUS MAGNUSSON and HERMANN PALSSON. Harmondsworth, 1973. 90.; L. PETZOLDT–O. HAID: Lebender Leichnam. In: Reallexikon der germanischen Altertumskunde. XVIII. Hrsg. HEINRICH BECK–DIETER GEUENICH–HEIKO STEUER. Berlin–New York, 2001. 167.

²³ Szegfű László szóbeli közlése.

²⁴ „...a déloszi ifjak pedig egy növényindára tekerik rá egy levágott hajfürtjüket, s azt teszik a sírba.” HÉRODOTOSZ: A görög–perzsa háború. Ford. MURAKÖZI GYULA. Budapest, 1998. IV. 33., 34. cap. 277.; Uo. 731. (21. jz.) szerint általános szokás volt a görögöknél, hogy a lányok férjhez menetelük, fiúk nagykorúságuk előtt hajfürtöt áldoztak.

főle orsót akasztanak. Az orsó tehát Thietmar gondolkodásában valószínűleg a nőhöz illő életforma megjelenítője lehetett.

Szegfű László szerint Thietmar bűbajos nőalakként, szépasszonyként tünteti fel Belekneginit. Lássuk, hogyan gondolkodott Thietmar a varázshatalommal bíró asszonyokról, boszorkányokról. A krónikában egy olyan rész ismerek, melyben a boszorkányság lehetősége felmerül. Egy napfogyatkozás leírásakor megjegyzi, hogy ezt nem rossz nők okozzák, hanem a Hold.²⁵ A cáfolat nyilván árulkodik mások elképzeléseiről, akik szerint asszonyok (boszorkányok) okozzák a napfogyatkozást. Thietmar ezt tudós módon cáfolja, Macrobiusra és más bölcsekre hivatkozva.²⁶ A varázslásban, rontásban való hit jelen volt Thietmar korában. Jó példa erre a X. század elejéről Regino prümi apát munkája,²⁷ a XI. század elejéről pedig Burchard wormsi püspök Dekrétuma.²⁸ Az elbeszélő források közül megemlíthető a X. századi Liudprand Antapodosisában szereplő varázsló,²⁹ vagy éppen a XI. század első felében alkotó Chabannes-i Adémar krónikájának boszorkányhistoriája.³⁰ Thietmar művében számos csodás jelen-séggel találkozunk, mérgezési

²⁵ „Anno dominicae incarnationis DCCCCLXXXVIII sol defecit XII. Kal. Novembris et V. diei hora. Sed cunctis persuadeo christicolis, ut veraciter credant, hoc non aliqua malarum incantatione mulierum vel esu fieri vel huic aliquo modo seculariter adiuvari posse, sed Macrobius testatur caeterique sapientes fieri asserunt, et id de lune.” THIETMAR IV. 15. (Theophanu halála kapcsán) Ráolvasás és megevés tehát egyaránt szerepelt a hiedelmekben a nap eltűntetésének lehetőségei közt.

²⁶ TRILLMICH 131. (63. jz.)

²⁷ REGINO, Lib. II. cap. 371. 334–336. Egyesek azt képzelték magukról, hogy éjszaka Dianával és más asszonyokkal különféle állatok hátán lovagolnak. Regino szerint a papoknak prédikálniuk kell, hogy mindez ördög sugallta képzelődés. Lásd KLANICZAY GÁBOR: Boszorkányüldözések kialakulása Európában. Rubicon 2005/7. 7–8.

²⁸ BURCHARD, cap. 1. 831. „*Illud etiam non omittendum, quod quaedam sceleratae mulieres retro post Satanam conversae, daemonum illusionibus, et phanasmatis seductae, credunt se et profitentur nocturnis horis, cum Diana paganorum dea, vel cum Herodiade et innumera multitudine equitare super quasdam bestias...*” A jósokat, jósnőket utasítása szerint megalázó módon ki kell vetni az egyházközsegből.

²⁹ LIUDPRAND: Antapodosis. III. 29. JURKOVICH EMIL, GOMBOS F. ALBIN és GAÁL LAJOS fordításait felhasználva ford. SÜTTŐ SZILÁRD. In: PETER CLASSEN–CREMONAI LIUDPRAND: A Nyugat és Bizánc a 8–10. században. Budapest, 2005. 404. Liudprand szerint Simeon bolgár uralkodó egyik fia, „*Baianus állítólag oly igen megtanulta a varázslást, hogy emberből hirtelen farkassá vagy akármi egyéb vadállattá látták átváltozni.*” Liudprand adata azért is figyelemre méltó, mert ő is püspök volt, akárcsak a néhány évtizeddel később alkotó Wormsi Burchard és Merseburgi Thietmar.

³⁰ MONICA BLÖCKER: Ein Zauberprozess im Jahre 1028. Schweizerische Zeitschrift für Geschichte 29 (1979) 533–555.; Ademari Cabannensis Chronicon. Ed. P. BOURGAIN–R. LANDES–G. PON. Turnhout, 1999. III. 66. 185–187. Vilmos, Angoulême grófja, miután 1028-ban hazatért jeruzsálemi zarándoklatáról, rosszul lett. Egy asszonyt megvádoltak, hogy elvarázsolta Vilmost. Istenítéletszerű párbaj következett. Vilmos gróf lovagja legyőzte az asszony bajnokát. Az asszony ellen más nők is tanúskodtak, így elítélték. Vilmos gróf nem engedte

esetről is tudósít, boszorkánysággal kapcsolatos dologról azonban csak abban az esetben ír, amikor a napfogatkozás említésénél a nők közreműködését *cáfolja*. Ettől persze még hihetett Thietmar bűbájos asszonyokban, a krónika alapján azonban bennük való hite nem bizonyítható.

A krónika tágabb összefüggése alapján nem tartom igazolhatónak, hogy Thietmar a magyar hitvilág szépasszonyával azonosította volna Belekneginit. Nem igazolható, hogy ismerte volna a menyét hitvilágban betöltött szerepét, sem az, hogy hitt volna a boszorkányokban. Az orsó pedig inkább a helyénvaló női viselkedés jelképe lehet Thietmar művében. A merseburgi püspök mindenestre véreskezű, iszákos, ellenszenves nőként szerepelteti Belekneginit.³¹ A következő gondolatmenetben azt vizsgálom, mennyiben különbözik a magyar fejedelemtől a krónika többi nőalakjától.

A merseburgi püspök harcias, szilaj nőszemélynek ábrázolja a magyar fejedelem feleségét. Harcban részt vevő asszonyok másutt is jelen vannak a krónikában, ám ők némileg különböznek Beleknegini harciasságától. A róluk szóló beszámoló a német-lengyel háborúk világába vezet minket. II. Henrik német király és Vitéz Boleszló lengyel fejedelem három ízben is háborúztak egymással (1003–1005, 1007–1013, 1015–1018). A harmadik háborúban Boleszló fia, Mieszko megostromolta a német kézen levő Meissen várát. Az ellenség már két helyen felgyújtotta a várat. Thietmar leírása szerint a védelmet irányító Hermann gróf ekkor Krisztushoz és Donatus vértanúhoz imádkozott, majd a nőket is segítségül hívta: az asszonyok fölmentek a bástyákra, köveket hordtak a férfiaknak, és víz híján méhsőrrel oltották a tüzet.³² A krónikás a védők, tehát a németek oldalán áll. Hálát ad Istennek, amiért sikerült lecsillapítani az ellenség haragját. Míg az erőszakos, gyilkos Belekneginiről elmarasztalóan ír, a Meissen védelemben részt vevő nők harciasságát nem rosszallja Thietmar. Igaz, ezek az asszonyok nem támadásban, hanem védelemben se-

bántani a szerencsétlent. A gróf azonban nemsokára meghalt, utóda pedig máglyán elégettette az asszonyt.

³¹ Lovagoló, nyilazó, italozó steppei nőkre lásd: Julianus barát és a napkelet felfedezése. Budapest, 1986. (Plano Carpini úti jelentése 1247-ből. Ford. GY. RUITZ IZABELLA. 4. cap. 112.; Rubruk útleírása 1255-ből. Ford. UÓ. II. 7. cap. 210. és VI. 4. cap. 218.) Lásd még BOGYAY 1988. 19. Harcias nőkkel a viking mondák világában is találkozunk. Kérdés, mennyiben adnak hiteles képet ezek a mondák a viking hölgyekről. Sawyer rámutat arra, hogy ezek a nők a társadalom felsőbb rétegéhez tartoznak, kivételes jelenségnek tekinthetők, a mondákat pedig irodalmi hatás és propaganda jellemzi. B. SAWYER: Frau VII. Skandinavien. In: Lexikon des Mittelalters IV. 4. Zürich–München, 1988. 860–861. A keresztény Nyugat-Európa mondáiban szintén feltűnnek harcias hölgyek, ám elmondható, hogy nyugaton nem a szilaj amazon jelentette a nőről való eszményt. DUBY 2000. 138.

³² „*Hirimannus vero comes videns auxiliatores suos admodum paucos iam defecisse, Christi pietatem et eius incliti martyris Donati intercessionem sanctam prostratus postulans mulieres ad succurrendum hortatur. Quae propugnacula attingentes lapidibus viros adiuvant, ignem inpositum, quia defecit aqua, medone extingunt et, Deo gratias!, inimici furorem et audatiam munuunt.*” THIETMAR VII. 23.

rénykedtek. Arról sincs szó a szövegben, hogy megölték volna valakit, a krónikás annyit ír, hogy a nők a férfiak segítésére vitték a köveket.³³

A férfias magatartás II. Ottó császár özvegyével, a bizánci Theophanuval kapcsolatban is felmerül. Emlékének tisztelettel adózik a krónikás: megjegyzi, hogy bár nemére nézve gyöngé volt, férfi módra örizte fia birodalmát.³⁴ Beleknegini leírásával összevetve figyelemre méltó ez a megállapítás, hisz mindkettejük jellemzésében hangot kap a férfias viselkedés. Míg a magyar fejedelemlő alakját sötét színekkel ecseteli a merseburgi püspök, a császárnéről inkább elismeréssel ír. Igaz, Beleknegini gyilkos volt, Theophanu esetében ilyesmiről nincsen szó. Theophanu előnyös megítélését Thietmar püspökségéhez, a merseburgi püspökséghez való hozzáállása is magyarázza. Az özvegy császárné ugyanis arra intette fiát, III. Ottót, hogy apja lelki üdve érdekében alapítsa újra a II. Ottó által feloszlatott püspökséget.³⁵

Belekneginit ellenszenvesnek mutatja a szászországi krónikás. Más nőalakok is feltűnnek a művében, akiket a szerző kifejezetten sötét színekkel ábrázolt, ilyen a konstantinápolyi császárné. Thietmar cselszövő császárnénak nevezi, akinek tanácsára egy katona megöli a császárt, majd a gyilkos katona emelkedik a birodalom élére.³⁶ A név nélkül említett asszony Theophanu, aki természetesen nem azonos II. Ottó német császár feleségével. Előbb II. Romanosz (959–963) császár felesége volt, majd annak halála után a sikeres idős hadvezért, Nikephoros Phókast (963–969) választotta férjéül. Később egy fiatalabb hadvezérrel, Jóannes Tzimiskésszel (969–976) szövetséghez kötődött Niképhoros ellen. Tzimiskés emberei megölték Niképhorost, és a hadvezér elfoglalhatta a császári trónt.³⁷ Kérdés, miért nem említ neveket a krónikás az esemény elbeszélése során. Lehetséges, hogy ismeretei voltak hiányosak.

³³ A meissenai nők joggal emlékeztetik a magyar olvasót Eger hős asszonyaira. Róluk lásd TÍ-NÓDI SEBESTYÉN: Eger vár viadaljáról való ének. Egri históriának summája. In: UÓ: Krónika. Szerk. SUGÁR ISTVÁN. A bevezetőt írta SZAKÁLY FERENC. Budapest, 1984. 279., 307–308. Harccal kapcsolatban említi Thietmar a „szaracén királynét”, akit a Luna közelében aratott győzelem után (1016) keresztény harcosok elfogtak és lefejeztek. THIETMAR VII. 45.

³⁴ „Haec, quamvis sexu fragilis, modestae tamen fiduciae et, quod in Grecia rarum est, egregiae conversationis fuit regnumque filii eius custodia servabat virili, demulcens in omnibus pius terrensque ac superans erectos.” THIETMAR IV. 10. Az idézet magyar fordítását lásd PIERRE RICÉ: II. Szilveszter, az ezredik év pápája. Budapest, 1999. 135.

³⁵ THIETMAR IV. 10. Thietmar Theophanu halála kapcsán ír a napfogyatkozásról, amit azt fent már említettük (UÓ. IV. 15.) A püspökség újraalapítását végül is nem III. Ottó, hanem utódja, II. Henrik vitte véghez 1004-ben. Theophanu hasonlóképpen intette a fiát, ahogyan a IX. századi Dhuoda is figyelmeztette gyermekét az ősökért való megemlékezésre: „Én, aki meg fogok halni, megparancsolom neked, hogy imádkozz minden elhunytért, de különösen azokért, akiktől származol.” Idézi DUBY 2000. 109.

³⁶ „dolosaeque imperatricis” THIETMAR II. 15.

³⁷ A pátriárka azonban ragaszkodott hozzá, hogy Tzimiskés száműzze a palotából Theophanút, és büntesse meg a gyilkosokat. Tzimiskés csak ezután léphetett be a templomba, hogy a pátriárka

Ellenszenvesnek mutatja az alsó-lotharingiai Balderich gróf feleségét is, akit második Heródiásnak nevez. Akárcsak a bizánci császárnénak, a német grófnénak sem említi a valódi nevét. Más forrásból tudható, hogy az illető asszonyt Adélnak hívták³⁸ és szász származású volt.³⁹ Az elbeszélés szerint Balderich viszályba keveredett a vesztfáliai Wichmann gróffal. Wichmann késznek mutatkozott a megbékélésre és meghívta magához korábbi haragosát, Balderichet. Balderich később visszahívta Wichmannt, ám (a történet szerint) felesége sugallatára csapdába csalta vendégét. Wichmannt megmérgezték, majd miután harcosait visszatartották, Balderich egyik szolgája megölte a magára hagyott Wichmannt.⁴⁰ Balderich feleségének ellenszenves ábrázolása azt példázza, hogy Thietmar nemcsak külföldi nőt tud ellenszenvesnek ábrázolni, hanem a birodalom területén élő asszonyt is. Eszerint nem idegenellenesség mozgatta az ítéletét, hanem inkább erkölcsi elvek. Figyelemre méltó, hogy a császárnét (Theophanüt) és Balderich feleségét (Adélt) Thietmar nem nevezi néven, Belekenginit azonban igen.

Szólunk a Thietmar által ellenszenvesnek ábrázolt nőkről, említjük meg azokat is, akiket példaértékűnek mutat be. Nőkről alkotott eszményképének azok a hölgyek feleltek meg, akik férjükért imádkoznak és jótettekkel ékeskednek.⁴¹ Közéjük tartozik Matild, I. Henrik német király második felesége (Henrik első feleségét Hatheburgh-nak hívták). Matild királyné Thietmar szerint nemcsak a szegényeknek adott alamizsnát, hanem a madarakat is etette.⁴² A krónika szerint Matild Henrik halála után férje lelki üdvéért jótékonykodott,⁴³ miként Judit, I. Henrik bajor herceg özvegye is. Henriket (I. Ottó fivérért) kegyetlen emberként mutatja be Thietmar. Judit

császárrá koronázza őt. GEORG OSTROGORSKY: A bizánci állam története. Budapest, 2001. 243–249.

³⁸ Vita Meinwerci episcopi Patherbrunnensis. Scriptores Rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumentis Germaniae Historicis separatim editi. Recognovit F. TENCKHOFF. Hannover, 1921. Imed és Adél (Athela) házasságából született Meinwerk. Adél második férje volt Balderich. Adélról és Balderichről lásd ROBERT HOLTZMANN: Geschichte der sächsischen Kaiserzeit (900–1024). Berlin, 1955.³ (továbbiakban: HOLTZMANN 1955.) 461–467.

³⁹ HOLTZMANN 1955. 461.

⁴⁰ THIETMAR VII. 47. Az alsóbb néposztály lenézése jelenik meg abban a megfogalmazásban, hogy Wichmannt szolgálja őli meg (*miserabiter servili presumptione*). ANNAROSE SCHNEIDER: Thietmar von Merseburg über kirchliche, rechtliche, politische und ständische Fragen seiner Zeit. Archiv für Kulturgeschichte 44 (1962) (továbbiakban: SCHNEIDER 1962.) 68.; HOLTZMANN 1955. 464.

⁴¹ LIPPELT 1973. 129.

⁴² „*non solum pauperibus, verum etiam avibus ministrans*” THIETMAR I. 21.; SCHNEIDER 1962. 69.; SCHRÖDER 1974. 99.

⁴³ Egy történetet is elbeszél, mely szerint egy asszony halottnak hitt férje üdvéért misét mutatott be. A férj végül élve hazakerült. THIETMAR I. 21.; LIPPELT 1973. 130.; Sancti Gregori Magni Dialogorum Libri IV. De Vita et Miraculis Patrum Italicorum. In: PL LXXVII. Parisiis, 1896. Lib. IV., cap. 57. 424.

könnyekkel és alamizsnákkal vezekelt férje bűneiért.⁴⁴ A példák sora gyara-
pítható.⁴⁵ Ezek az esetek érzékeltetik Thietmar szemléletét: illő, hogy a nők-
nek gondjuk legyen megholt férfitrokonuk üdvösségére. Külön megemlítendő
még az az eset, amikor az ellenséggel szemben gyakorol irgalmasságot egy
asszony. Thietmar szól Villásszakállú Sven dán király Anglia elleni hadjára-
táról. Svent Anglia földjén érte a halál. Thietmar elbeszélése szerint
Aethelred angol király el akarta pusztítani a dán uralkodó holttestét, egy
helybéli asszony azonban elmenekítette Sven földi maradványait a dánok
északi hazájába.⁴⁶ A halottak testének megmosása, a gyászszertartás meg-
szervezése a középkori szellemiség szerint a nők dolga volt.⁴⁷ Georges Duby
megfogalmazása alapján mondhatjuk, hogy a nő úgy tűnik fel a korabeli fel-
fogásban, mint az anyaföld: „a termékeny talajhoz hasonlóan belőlük fakad
az élet, és amikor az élet kialszik, hozzájuk tér vissza, a befogadó földhöz.”
Az „anyai szerep és a gyász”, az újszülöttekkel és a halottak testével való
törődés egyaránt a nő feladatkörébe tartozott.⁴⁸ A Thietmar történetében sze-
replő asszony az ellenséges vezér holttestével gyakorol irgalmasságot, ami-
kor Sven már nem árthat senkinek.

Zarándoknőkről,⁴⁹ remetenőről,⁵⁰ szent életű asszonyról,⁵¹ derék apátnő-
ről⁵² és tanult hölgyekről⁵³ egyaránt hírt ad a krónikás. Tiszteletre méltó höl-

⁴⁴ THIETMAR II. 40.

⁴⁵ Gero gróf emlékére a gróf lánytestvére: Tetta és a gróf felesége alapítanak kolostort. Az alapítást más forrás szerint még maga Gero tette. A szöveg mindenestre példázza Thietmar szemléletét. THIETMAR III. 10.; LIPPELT 1962. 130. Lásd még THIETMAR VI. 43., VI. 86., VI. 75.

⁴⁶ THIETMAR VII. 37. Az *Encomium Emmae reginae* című, 1041–1042 körül keletkezett forrás szerint a haldokló Sven arra kéri fiát, Knutot, hogy amint visszatér a szülőföldjére, vigye magával az ő testét is: „...*pater orat filium, ut si quando nativitatis suae rediret ad terram, corpus paternum reportaret secum...*” *Cnutonis regis gesta sive encomium Emmae reginae auctore monacho Sancti Bertini*. Ed. GEORG HEINRICH PERTZ. In: *Monumenta Germaniae Historica. Scriptores 19. Annales aevi Suevici*. Hannover, 1866. I. 5. 514.

⁴⁷ DUBY 2000. 111–112.

⁴⁸ DUBY 2000. 112.

⁴⁹ THIETMAR II. 25. Hidda útját említi, aki Jeruzsálemben halt meg.

⁵⁰ THIETMAR VIII. 8.; SCHRÖDER 1974. 99. Sisu, aki I. Ottó idejében vonult a Harz-hegységbe remetének, ahol önmegtartóztató életet élt.

⁵¹ Asfried felesége, Hereswind. THIETMAR IV. 34.; SCHRÖDER 1974. 97. Ansfried a felesége halála után szerzetes lett, majd Utrecht püspökévé emelkedett.

⁵² Ansfried utrechti püspök holtteste fölött viszálykodás támadt, hogy kié legyen az ereklye. Az apátnő (Ansfried lánya) a szemben álló felek közé vetve magát megakadályozta a harcot. THIETMAR IV. 35–37.; SCHNEIDER 1962. 69.; SCHRÖDER 1974. 99.

⁵³ Thietmart eredetileg nagynénje, Emnilda nevelte, aki apáca volt Quedlinburgban. THIETMAR IV. 16. A krónikás rokona, Lidgard (nem azonos Ottó császár hasonló nevű lányával) halála előtt zsoldárt imádkozott. Úgy jellemzi, mint férje életének és lelkének örét. Imádkozott, böjtölt, alamizsnát osztott érte. THIETMAR VI. 84–85. Liudgard halálának említése egyébként azért is fontos, mert ennek segítségével határozható meg, mikor kezdhette írni

gyek halálával kapcsolatban Thietmar megemlékezik a korabeli modern nőkről is, akik szerinte illetlenül öltözködnek. Elítélően szól korának erkölcséről, házasságtörésekről.⁵⁴ Összességében azonban elmondható, hogy a krónika bővelkedik a példaértékű hölgyek ábrázolásában.

Beleknegini mellett számos uralkodófeleség jelenik meg a krónikában.⁵⁵ Magyar szempontból megemlíthető Vitéz Boleszló második felesége, akinek nevét nem jegyezte fel Thietmar.⁵⁶ Uralkodófeleségeken és más előkelő

Thietmar a krónikáját. A Merseburgi Necrologium (halottaskönyv) szerint Liudgard 1012-ben hunyt el. Thietmar ugyan részletesebben csak a krónika hatodik könyvében említi meg Liudgard halálát, de rövidebben már az első könyvben utal rá. Tehát 1012-ben kezdhetett írni (diktálni) krónikáját, amin 1018-ig, halála évéig dolgozott. Liudgard első említése: THIETMAR I. 13. A krónika datálásáról lásd Robert HOLTZMANN 1935. XXVIII.

⁵⁴ THIETMAR IV. 63. VIII. 3. 2.

⁵⁵ I. Ottó első felesége Edit (THIETMAR II. 1.), második neje Adelheid volt. Thietmar ír egy szláv fogolynőről is, akitől Vilmos, a későbbi mainzi érsek született. Megemlíthető II. Henrik király felesége, Kunigunda, továbbá a cseh Dobrava, aki megtérítette férjét, a lengyel Mieszko fejedelmet. THIETMAR IV. 55. A rusz Vlagyimirt bizánci felesége térítette meg. THIETMAR VII. 72. Skandináv-lengyel kapcsolatokra világít rá Thietmar krónikájának az a része, melyben Villásszakállú Sven feleségéről, Mieszko lányáról szól. A név nélkül említett hölgyet a szöveg alapján Knut anyjának tarthatjuk. THIETMAR VII. 39. – Erről a hölgyről a XIII. századi Snorri Sturlusson is ír. Az ő művében a hölgy neve Gunhild, Burizlaf vend uralkodó lánya, Nagy Knut anyja. Burizlaf a lengyel Boleszlóval azonosítható. Az emlékezet nyilván összekeverte a lengyel uralkodókat, és Mieszko lánya, Boleszló testvére helyett Boleszló lányáról kezdett szólni a monda. King Olaf Trygvesson's saga. In: SNORRI STURLUSSON: Heimskringla. Part one. The Olaf Sagas. I. Translated by SAMUEL LAING. London, 1978. (továbbiakban: SNORRI I.) 38. cap. 34–35., 80. (3. jz.) A sagák szerint Gunhild halála után Sven újra nősült, és Gógös Sigridet, a svéd Harcias Toste (Skögul Toste) lányát vette el. A sagák szerint Sigrid korábban Győzelmes Erik svéd királynak volt a felesége: tőle született Olaf svéd király. Erik halála után ment hozzá a dán Villásszakállú Svenhez. Nagy Magnus sagája szerint egy Astrid nevű nő testvére volt Nagy Knutnak apai részről (mert Sven az apjuk) és testvére Olaf svéd királynak anyai részről, Sigrid révén. Ez a saga tehát arra is rámutat, hogy Knutnak nem Sigrid volt az anyja. King Olaf Trygvesson's saga. In: SNORRI STURLUSON: Heimskringla. Part two. Sagas of the Norse Kings. Translated by SAMUEL LAING. London, 1978. 98. cap. 80.; Earl Hakon. In: Uo. 6. cap. 122.; Magnus the Good. In: Uo. 22. cap. 143. – A XI. század második felében alkotó Brémai Ádám szintén megemlíti, hogy Sven feleségül vette Erik svéd király özvegyét. Az asszony Erik királynak szülte Olafot, a későbbi svéd királyt, Svennek pedig Knutot. Brémai Ádám azonban nem árulja el sem az asszony nevét, sem a származását. Adamus Gesta Hammaburgensis ecclesiae pontificum. Adam's von Bremen Hamburgische Kirchengeschichte. In: Quellensammlung zur mittelalterlichen Geschichte. Berlin, 1998. (CD-ROM) II. 37. Ádámnál mintha összemosódna Gunhild és Sigrid alakja. Felmerült az a gondolat, hogy Sigrid csak a képzelet szülötte. Amennyiben valóban létezett, mondabeli megformálására hatással lehetett Brunhilda mondája. Lásd King Olaf Trygvesson's saga. In: SNORRI I. 80. (2. jz.) Az izlandi és a kontinentális hagyomány különbségeire lásd Uo. I. 80. (1. jz.) A Sven házasságáról (házasságairól) szóló források ellentmondása emlékeztet a Géza fejedelem házasságával (házasságaival) kapcsolatos vitás helyzetre.

⁵⁶ Boleszló első felesége Rigdag meissenai örgróf lánya volt, ám őt hamarosan eltaszította Boleszló. Másodszorra vett feleségül egy magyarországi nőt, akinek Thietmar sem a nevét, sem a származását nem említi: „*ab Ungaria sumpsit uxorem.*” THIETMAR IV. 58. A XV. századi

asszonyokon kívül azonban egyszerűbb sorból való nőket is megismerhetünk Thietmar művéből. Egyikük egy magdeburgi polgár, Uffo felesége: Gelsusa.⁵⁷ A másik Willigis mainzi érsek édesanyja. Őt szegény asszonyként (*paupercula*) mutatja be Thietmar, a nevét sem említi meg. Némi előítéletet tükröz minősítése: szegény, de jó („*quamvis paupercula, tamen ... bona*”). A leendő érsek születését a krónikás elbeszélése szerint csodajelek előzték meg. Az asszony azt álmodta, hogy napot szül, majd, miután világra hozta a fiát, házában minden marhának kölyke született. Thietmar, úgy látszik, szükségét érzi csodával ellensúlyozni az asszony alacsony társadalmi helyzetét, az Apostolok cselekedeteit idézve megjegyzi azonban, hogy Isten nem személyválogató.⁵⁸ A várandós asszony látomása arról, hogy napot szül, más életrajzokban is megjelenik: Bobbioi Jónás hasonlóképpen beszélte el Szent Columba

lengyel krónikás, Jan Długosz szerint az illető Géza fejedelem lánya volt, és Juditnak hívták: „*Boleslaus filius Myeczislai Judith virginem, Geisae Hungariae ducis filiam accepit in uxorem.*” Johannes Dlugossii seu Longini canonici Cracoviensis Historiae Polonicae Libri XII. I. Kraków, 1873. A XIX. századi lengyel kutató, Balzer szerint azonban Długosz a XI. század második felében élt Ulászló-Hermann fejedelem Judit nevű feleségével keverhette össze Vitéz Boleszláv nejét. Ezeket idézi VAJAY 1967. 65. (10. jz.) Vajay Szabolcs ennek megfelelően elutasítja, hogy a magyar asszonyt Juditnak hívták volna, ám elfogadja, hogy a hölgy Géza fejedelem lánya lehetett. Thietmar szövege azonban a magyar nő származását sem említi, így nem zárható ki, hogy Boleszláv más magyar nagyúr lányát vette feleségül. KRISTÓ 2001. 28–29. Thietmartól tudjuk, hogy a magyar asszonytól született Boleszló Beszprim nevű fia. Magyar feleségét is eltaszította magától, harmadik házasságára 987-ben került sor. Ekkor szláv nőt vett el, egy Dobromir nevű fejedelem lányát, Emnildát. THIETMAR IV. 58. Boleszló negyedik alkalommal is megházasodott: ezúttal a meissenai Ekkehard lányát, Odát választotta. THIETMAR VIII. 1.

⁵⁷ A Szentírásra hivatkozva a törvényes házastársi együttélést nem tartja bűnnek, a tiltott napokon való együttélést azonban elítéli. Két elbeszélést is felhoz ennek szemléltetésére: I. Henrik király és Matild, valamint Uffo magdeburgi polgár és felesége, Gelsusa történetét. Mindkét történetben a kezdeményező részeg férj szerepel bűnösként. A büntetés és a kegyelem egyaránt szerepel ezekben az elbeszélésekben: Henrik és Matild fiát, Henriket születése után megkeresztelik, így nem hal meg, ám lázadó ember lesz belőle. Az ő családjából származik azonban a szent életű II. Henrik király. THIETMAR I. 24.; STEPHAN WEINFURTER: A „Henrikék dinasztiaja”, Gizella családja. In: Gizella királyné (985 k.–1060) Főszerk. GÉCZI JÁNOS, vendégszerk. KOSZTA LÁSZLÓ–HOMONNAI SAROLTA. Veszprém, 2000. 7–8.; Uffo aprószentek ünnepén volt együtt feleségével. Nyomorék gyerekük született, aki azonban a keresztelő után otthagya a földi világot és az ártatlan gyermekek (aprószentek) egyike lett. Uffót megfeddte a felesége. Thietmar tehát nemcsak azt tartja helyesnek, ha a feleség imádkozik férjéért, hanem azt is, ha fegyelemre inti. THIETMAR I. 25. Az arisztokratikus szemléleten való felülemelkedést érhetjük tetten abban, hogy a királyi család történetét a polgárcsaláddal állítja párba a krónikás. SCHNEIDER 1962. 68.

⁵⁸ THIETMAR III. 5.; SCHNEIDER 1962. 69., 66–67.; SCHRÖDER 1974. 97–98.

születésének előzményét.⁵⁹ Annak említtése, hogy az asszony házában állatok vannak, arra utal, hogy a leendő érsek anyja nem élt mélyszegénységben.

A krónika több, emlékezetes nőalakjának felidézése után kanyarodjunk vissza a magyar fejedelemsnőről szóló sorokhoz. Figyelmet érdemel a Belekneginiről hírt adó krónikarész szövegahagyománya. Thietmar munkájának fennmaradt az eredeti változata (igaz, sérült állapotban, ezt ma Drezdában őrzik) és az eredetinek egy későbbi, korvei átdolgozása is (ennek Brüsszel ad otthont).⁶⁰ Ez az átdolgozás a Belekneginiről szóló részt némileg továbbfejleszti, hisz a fejedelemasszony gyilkos eszközét is megadja: Beleknegini karddal öl meg egy férfit.⁶¹ Ezt a krónikahagyományt használta Johannes Stiltinus (Jan Stiltinck) németalföldi jezsuita szerzetes is a Szent Istvánról 1747-ben kiadott könyvének írásakor.⁶² Később is találkozunk olyan forrásidézetekkel, melyek a korvei átdolgozást is alapul vevő Thietmar-kiadásra vezethető vissza.⁶³ A változott szövegahagyomány azonban irodalomtörténeti érdekessége is van. Jókai Mór 1854-ben novellát jelentetett meg Saroltról.⁶⁴ A kalandos elbeszélésben megjelenik mindaz, amit a források alapján tudhatunk a fejedelemsnőről és férjéről. Sarolt együtt iszik Kupa vezér embereivel, jól lovagol, majd karddal öli meg ellenfelét, a bolgárok [!] vezérét. Jókai lábjegyzetben a forrását is

⁵⁹ Idézi SÉBASTIEN ROSSIGNOL: Die Spuckgeschichten Thietmars von Merseburg. Überlegung zur Vorstellungswelt und zur Arbeitsweise eines Chronisten aus dem 11. Jahrhundert. *Concilium medii aevi* 9 (2006) 63. (99. jz.)

⁶⁰ BERNARD HEINZELMANN: Die Überlieferung der Chronik Thietmars von Merseburg. In: *Geschichte und Geschichten*. II. Hrsg. MARIA NÜHLEN. Merseburg, 2002. 12–14. Az 1120 körül, a korvei kolostorban készült átdolgozás eredetiben nem maradt ránk, de a XIV. század közepén másolat készült róla. Ez 1612-ben a paderbomi jezsuita kollégiumba került, a XVII. században Antwerpenbe jutott a bollandisták könyvtárába, majd 1827-től Brüsszelben található.

⁶¹ Az eredetiben „*quendam virum iracundiae nimio fervere occidit.*” HOLTZMANN 1935. 498. A korvei átdolgozás szerint „*quendam quoque virum iracundie furore gladio occidit.*” HOLTZMANN 1935. 499.

⁶² „*Uxor vero ejus Beleknegena (ibid. Beleknegini), id est, pulchra domina, dicta, potibus immoderatis deserviebat, & in equo virili more sedebat: quemdam quoque virum iracundiae furore gladio occidit.*” JOANNES STILTINGUS: *Vita Sancti Stephani Regis Hungariae*. Cassoviae, 1741. 41. Amikor Stiltinck alkotott, a korvei átdolgozást Antwerpenben őrizték, így az antwerpeni szerzetes joggal írhatta, hogy a „*mi Thietmar-kéziratunk*” alapján közli a szöveget: „*Verba dabo ex Ditmaro nostro Ms...*”. Ismerte azonban a korábban kiadott változatot is. Stiltinck műve révén vált ismertté hazánkban Szent István pogány neve, a Vajk. SZABADOS GYÖRGY: *A magyar történelem kezdeteiről*. Budapest, 2006. 171.

⁶³ „*Quondam virum iracundiae fervere gladio occidit.*” JOHANN CHRISTIAN VON ENGEL: *Geschichte des Ungarischen Reichs*. Erster Theil. Neu übersehen und verbessert. Wien, 1813. 98. Engelnél a *gladio* szintén jelen van. Ugyanakkor a Thietmarnál meglevő *fervere* helyett a korvei átdolgozásban *furore* áll, Engel pedig azon a helyen a Thietmarnál található *fervere* kifejezést hozza. Eszerint tehát Engelnél keveredik Thietmar eredeti kéziratának és a korvei átdolgozásnak a szövege.

⁶⁴ JÓKAI MÓR: *Az amazon*. Vasárnapi újság, 1854. június 4. 112. Kritikai kiadása: UŐ.: *A magyar nemzet története regényes rajzokban*. I. Szerk. TÉGLÁS TIVADAR–VÉGH FERENC. Budapest, 1969. 49–51., 355–356., 380.

megnevezi, Julius Franz Schneller grazi professzor könyvére hivatkozik. Ebben a következő áll: „... die Christinn Sarolta, welche mit den Männern in die Wette ritt und trank, und mit eigenem Schwert zümend einen Feid erschlug.”⁶⁵ Itt is szerepel tehát a kard. Az osztrák szerző nem hivatkozik forrásra, ám bizonyára az ő leírása is a korvei átdolgozás szövegére vezethető vissza.

Ha Thietmar művének Belekneginiről szóló részét a krónika egészének ismeretében vizsgáljuk, hasznos megállapításokat tehetünk. Úgy vélem, a krónikás nem tartotta bűbajos alaknak a magyar fejedelemasszonyt, az orsó a krónikában inkább a nőhöz illő viselkedés jelképe. Nem Beleknegini a krónika egyetlen harcias, férfias hölgye: Meissen asszonyai is kivették a részüket városuk védelmében, és Theophanu, II. Ottó özvegye is férfiasan igazgatta kisleány birodalmát. Ők pozitív alakjai a krónikának, a gyilkos Belekneginit azonban ellenszenvesnek ábrázolja a szerző. Nem a magyar fejedelemasszony az egyetlen nő, akit visszataszítónak tüntet fel: a bizánci császárnőt, valamint Balderich gróf feleségét hasonlóan ellenszenvesnek mutatja be. Balderich felesége ráadásul nem idegen, hanem a Német Birodalmon belülről való. Thietmar tehát nem az idegenellenesség mozgatta, inkább erkölcsi elvek alapján ítélte. Ezt igazolják a pozitívan ábrázolt külföldi nőalakok. A krónikás érthető módon elsősorban előkelő asszonyokat, fejedelmnőket szerepeltet (közéjük tartozik Beleknegini is), ám az alsóbb néposztály asszonyai sem maradnak említés nélkül a krónikában. A szöveg hagyomány vizsgálata szépirodalmi érdekesség magyarázatára is lehetőséget ad. Thietmar nőképe aránylag kiegyensúlyozottnak mondható. Vannak ellenszenves nőalakjai, azonban példászerű hölgyek (feleségek, anyák, szerzetesnők) is megelevenednek krónikája lapjain. A széles látókörű krónikáspüspök művéből a korabeli élet más területei mellett az ezredforduló korának hölgyeit is jobban megismerhetjük.

⁶⁵ FRANZ JULIUS SCHNELLER: Staatsgeschichte des Kaiserthums Oesterreichs von der Geburt Christi bis zum Sturze Napoleon Bonaparte's. Erster Theil. Ungarns Alleinsein. Graz, 1817. 26.

Beleknegini-Sarolt und ihre Gefährtinnen
Frauengestalten in der Chronik des Thietmars von Merseburg

In der Arbeit untersuche ich den Text über Beleknegini im breiteren Zusammenhang der Chronik des Bischofs von Merseburg. Das gibt die Möglichkeit, die Theorie von László Szegfű über die ungarische Fürstin Sarolt (Beleknegini) zu kritisieren. Die ungarische Chronik-Tradition nennt die Fürstin Sarolt, Thietmar nennt sie Beleknegini. Sarolt bedeutet auf einer türkischen Sprache weißes Wiesel, Beleknegini kann auf slawisch Eichhörnchen-Fürstin bedeuten. Szegfű gleicht die Fürstin mit der zauberhaften Figur der ungarischen Glaubenswelt, nämlich mit der Schönen Frau (Szépasszony). Diese Frauengestalt kann nach der Volksglaube auch als Wiesel erscheinen. Man stellt vor dem Hühnerstall eine Spindel, da das Wiesel nach der Aberglaube nicht spinnen mag. Nach Thietmar bedeutet Beleknegini schöne Herrin („*pulchra domina*“), und sie hat nicht gesponnen. So wäre die Theorie von Szegfű logisch. Thietmar erzählt aber auch über Liudgard, über deren Grab ihre silberne Spindel gehängt wurde. Nach dieser Erzählung kann die Spindel eher die gebührende Frauen-beschäftigung symbolisieren. Bei der Erwähnung einer Sonnenfinsternis widerlegt Thietmar die Meinung, dass sie von Hexen verursacht wurde. Sonst redet Thietmar nicht über Hexen. Über Wiesel schreibt er auch nicht. Meiner Meinung nach kann man mit dem breiteren Zusammenhang der Chronik nicht unterlegen, dass Thietmar Beleknegini zu einer zauberhaften Figur gehalten hat.

Im zweiten Teil der Arbeit vergleiche ich Beleknegini mit den anderen Frauengestalten der Chronik. Beleknegini ist eine kriegerische Frau, damit steht sie in der Chronik nicht ganz allein. Die Verteidigerinnen von Meissen und die als Regentin tätige Theophanu wurden von Thietmar positiv dargestellt, Beleknegini verurteilt er aber als Mörder und Säuferin. Unsympathische Frauen gibt es in der Chronik auch neben Beleknegini: die byzantinische Kaiserin Theophanu und die Frau von Balderich (Adele) stellt der Chronist auch mit dunklen Farben dar. Die Frau von Balderich lebte sogar im Lotharingen, also im Reich. So beeinflusste das Urteil des Chronisten nicht der Fremdenhass, sondern moralische Motivation. Musterhafte Frauen, die für ihre Männer beteten und ehrenhafte Nonnen werden in der Chronik auch lebendig. Thietmar berichtet vor allem über vornehme Frauen, aber er erzählt auch über Frauen aus niederer Schicht. Mit der Untersuchung der Textüberlieferung kann man eine Stelle in einer Novelle von Mór Jókai erklären.